

Je li *gender* ideologija?

Ana Marija Raffai
randnenasilje@inet.hr

Od 90-ih godina prošlog stoljeća intenzivira se proučavanje roda u znanosti, a debata o rodu sve je prisutnija u javnosti i vrlo je emocionalno nabijena. Potaknute Sinodom o obitelji (2015.) i enciklikom *Amoris laetitia*¹ u Stuttgartu su Akademija biskupije Rottenburg – Stuttgart, Institut za katoličku teologiju, Sveučilište Osnabrück te Agenda Stuttgart 5. i 6. listopada 2016. organizirali simpozij o temi: »Je li rod ideologija?« Cilj simpozija bio je pokazati u kojim se pravcima kreće diskusija o rodu, gdje su šanse za približavanje između crkvenog i društvenog diskursa, koji se nerijetko ne razumiju, gdje su rizici i na što se odnosi kritika. Organizatorice simpozija zapažaju da tema rod u Katoličkoj crkvi nailazi na izrazitu skeptičnost, čak na otvoreno odbacivanje. Konstatiraju da je nejasno koje podatke struke uopće poznaje unutarcrkvena debata i jesu li prigovori rodnim teorijama transparentni i utemeljeni. Teologinje zanima mogu li se prepoznati aspekti diskursa koji bi se mogao nadovezati na kršćansko razumijevanje čovjeka i kritički preispituju gdje su katolički resentimenti u crkvenom učenju i teologiji, odnosno što je ideologija, što jednostrana recepcija i je li na temelju naše kršćanske slike čovjeka na mjestu kritika i suprotstavljanje. Simpozij je okupio oko stotinu sudionica i sudionika, većinom iz Njemačke, više je bilo žena nego muškaraca, dovoljno pastoralnih djelatnica i djelatnika, bilo je i svećenika i redovnica, pretežno su bili katolici, a bilo je i evangeličkih sudionika, konzervativnih i progresivnih stavova, ovi drugi su ipak prevladavali; bilo je osoba iz LGBT zajednice.

U ovom izvješću bit će predstavljene glavne tvrdnje iz izlaganja simpozija, a na kraju i zaključci koje je organizacijski tim sažeo dovršenjem skupa. Umjesto zaključka ovdje se iznose neka zapažanja o temi simpozija s obzirom na našu hrvatsku javnost.

Direktorica Akademije Verena Wodtke-Werner otvorila je simpozij konstatirajući da je rod analitička kategorija, koja ima svoju funkciju u kritici normiranja rodnih uloga (*Platzanweiser* – onaj koji naređuje gdje ti je mjesto). Zamijetila je huškačku kampanju o temi roda koja je podsjeća na raspoloženje

¹ Najčešće citiran dokument na Simpoziju bila je ova enciklika *Amoris laetitia* kao i dokument Drugoga vatikanskog sabora *Gaudium et spes*.

1980-ih godina u vrijeme probijanja feminističke teologije. Zagovara pristup temi s pozicija povijesnog razumijevanja »biti čovjek«, vodeći se središnjom vrijednosti slobode, a ne esencijalistički. Podsjeća na misao njemačkog teologa Karla Rahnera o čovjeku kao biću koje nije moguće definirati (*Undefinierbarkeit*) koju prepoznaje u reformnom duhu Drugoga vatikanskog sabora i enciklici pape Franje *Amoris laetitia*. Svjesna je toga da je tema opasna. Jedna dimenzija opasnog je nesigurnost i strah jer se rastače heteroseksualna normativna struktura slike o čovjeku. Ipak, ona primjećuje da crkveni dokumenti ni ovdje nisu jednoznačni. Opasna je nadalje, i tu se poziva na etičarku Reginu Ammicht Quinn jer otvoreno analizira i raskrinkava ideologije koje se predstavljaju kao tumačenja teologije.²

Gerhard Marschütz iz Beča, zajedno s nizom izlagačica, govorio je o »obitelji ovdje i do kraja svijeta« smatrajući da heterogenost kulturno uvjetovane slike obitelji utječe na raspravu o rodu.³ Naše shvaćanje što je muškarac, a što žena nikad nije zadano čisto prirodno (*natura pura*) uvijek je pod utjecajem kulturno-povijesnog konteksta,⁴ što su potkrijepile izlagačice koje su predstavile posebnosti obitelji u Boliviji, Ekvadoru, Indiji, Aziji.⁵ Drugi vatikanski sabor se usudio, smatra Marschütz, izjaviti da doduše imamo objavu, ali Bog za nas ostaje tajna. Sabor ne definira Boga, stoga niti čovjeka (muško i žensko) koji je stvoren kao slika Božja.

Brigitte Buchhammer s Instituta za filozofiju bečkog sveučilišta analizirala je rod kao »pojam oko kojeg se vode bitke«. U uvodu je kritički komentirala redukcionizme – i s pozicije esencijalizma/prirodnog prava i s pozicije konstruktivizma. Iz redukcionističkih pojmova se izvode nepravde,⁶ smatra izlagačica. Rod je pojam, prema Buchhammer, koji izražava povijesnost razlika između muškarca i žene koje uključuju i tjelesne razlike i društvene konstrukcije. Rod je kulturno tumačenje naših tjelesnosti. Rod je jasno koncept društvenog reda, neovisan o prirodi, ali tu vezu ne treba zanijekati već treba njegovati komplek-

² Regina Ammicht Quinn tvrdi da se ne stvara neka nova »rodna ideologija« nego se raskrinkavaju stare teorije kao ideologije.

³ Ni u Katoličkoj crkvi slika obitelji nije homogena. Napetost između konzervativnog i progresivnog shvaćanja obitelji bila je, prema Marschützu, predstavljena u stavovima dvojice njemačkih kardinala: Gerharda Ludwiga Müllera i Waltera Kaspera.

⁴ Marschütz napominje da je strategija osiguranja identiteta u isusovačkoj tradiciji bila definirati bit žene da bi bilo jasno što je muškarac.

⁵ U Waldivia kulturi u Aziji su cijenjeni homoerotski odnosi, a danas žene bježe migriranjem od ostataka robovlasničkih (kastinskih) nasilja i običaja u obitelji. Isto čini i LGBT populacija. U Boliviji, zahvaljujući socijalističkoj vlasti E. Moralesa, zakonom je definirana kvota 50 % žena, što uspijeva barem na lokalnoj razini. Snažno je dualno shvaćanje uloga: nijedna strana nije potpuna bez druge – svećenici i katehistice nisu potpune jer su same, u Ekvadoru je očita jasna asimetrija (uloga, identiteta) te se nevjera muškarca valorizira, dok se u žena kriminalizira. Smatraju da ženu treba izvana kontrolirati, a katoličko objašnjenje se nadograđuje na to (muž je križ koji žena treba nositi). Razvili su vlastiti *femminismo comunitario*, dok u Indiji postoji treći rod, *idans*. Smatra se da nose sreću na vjenčanjima, preuzimaju ulogu plesača u hramu i imaju važnu ulogu u sakralnom prostoru.

⁶ Autorica spominje noviji pojam, intersekcionalni pristup u analizi diskriminacije: prepoznati više slojeva subordinacije (rodni, klasni, ekonomski, rasni...).

san odnos prirode i kulture. Norme uređuju moral, a ne priroda, dok je pravednost jedna od temeljnih odrednica morala. Moral, prema Kantu, podsjeća Buchhammer, ima svrhu odgajati ljude tako da ne djeluju diskriminirajuće jer je moralna obveza čovjeka djelovati za dobrobit druge osobe. Time je apostrofirani moralni princip autonomije: čovjek je svrha samom sebi i sloboda je njegova bitna odrednica.⁷ Norme ne trebaju instinkt, one se inkulturiraju od djetinjstva, »upisuju u tijelo« (*werden eingelebt*).⁸

Kerstin Palm iz Berlina otvorila je nov kut gledanja na problem roda: *prirodoznanstveni*. Prirodnoznanstvena istraživanja istražuje koliko se individualni životni uvjeti upisuju u tijelo (arheologija) te epigenetski procesi odražavaju suigru biologije i sociologije. Geni su, prema Palm, posrednici od prirode do kulture, medijatori u mreži znakova koji utječu na stvaranje novih sinapsi jer se materijaliziraju iskustva kompleksnih socioloških stratifikacija. Rodno specifičan odgoj djeluje na stvaranje sinapsi, time se biološki utjelovljuje društveni red. Referentica se pozivala posebno na dvije autorice: Anne Fausto Sterling i njezino djelo »The Bare Bones of Race« i Nancy Krieger i djelo »Embodiment«. Dok Sterling smatra da je spol dinamička biološka materijalizacija roda u svojim psihološkim, društvenim i povijesnim dimenzijama, Krieger je uvjeren da se ništa od biologije ne može razumjeti bez sociologije. *Embodiment* je davanje značenja biologiji te se autorica zalaže za ekosocijalne analize jer je zanima biološki izraz društvenih odnosa.⁹

Bernhard Anuth s Katoličkoga teološkog fakulteta iz Tübingena govorio je o učiteljstvu i rodnoj antropologiji predočivši povijest rodne antropologije u katoličkom kontekstu koji obilježava ambivaletnost između dostojanstva i prava žene s obzirom na crkveno-pravne dokumente. S jedne strane postoji nauk Crkve o čovjeku koji je muško i žensko i stvoren je na sliku i priliku Božju. Taj Božji plan nije promijenjen ni nakon grijeha. Budući da su stvoreni na sliku i priliku Božju isto je dostojanstvo žene i muškarca te se tumači u crkvenom nauku kao komplementarnost muškarca i žene. To dostojanstvo utvrđuju i nosivi crkveni dokumenti, primjerice, *Gaudium et spes*.¹⁰ S druge strane postoji faktično isključenje žene iz ređenja, svećeničkog i biskupskog,¹¹ dakle, nejednakost u pravima žena. Suprotstavljena je dakle jednakost u dostojanstvu i nejednakost u pravima: asimetriju između dostojanstva i prava katoličko učenje

⁷ Buchhammer kritički preispituje stav u Crkvi kada se žena vidi kao slaba i potrebna zaštite, premda sama žena tu zaštitu ne traži.

⁸ Američka filozofkinja Judith Butler i spol smatra konstruiranim. Ona se protivi praksi da je za sve normativno ono što je za neke valjano.

⁹ Autorice smatraju da postoji vlastita dinamika materijalnog, a njihovo povezivanje biologije i sociologije podudara se s tezom Judith Butler prema kojoj nema ontologije izvan jezika/diskursa, a on je dio kulture.

¹⁰ Anuth je naveo i božićnu propovijed od 24. prosinca 1942. pape Pija XII. u kojoj brani dostojanstvo i pravo svake osobe da bira djevičanstvo ili bračni status te, osim GS 26 i 29 i *Pacem in terris* Ivana XXIII.

¹¹ Zabrana ređenja, prema Anuthu, veže se uz odredbu pape Ivana Pavla II. od 1994., a posebice uz njegovo čuveno *Pismo ženi* iz 1995. koje zaoštrava problem.

smatra »pravom jednakosti« u Crkvi. Prema razumijevanju učiteljstva i samog izlagača, isključenje žene od ređenja nije diskriminacija jer Crkva ženi nudi isto dostojanstvo¹² uz lakonsko objašnjenje Anutha da nejednakost u pravima nije razlika u moći nego je zapravo riječ o služenju.

Margit Eckholt iz Osnabrücka u svom predavanju konstatira da je u *imago Dei* izraženo određenje čovjeka koje se ostvaruje iz temeljnoga slobodnog odnosa Boga prema čovjeku. Slika Božja je i temeljna »neodredivost čovjeka«, kako bi rekao Karl Rahner. U tome teološka antropologija tematizira paradoks i slobodu određenosti čovjeka kao *imago Dei*. Ova temeljna neodredivost *imago Dei* u suprotnosti je s određenjima koja nude priručnici teološke antropologije i u njoj rodni dualizam, posebno od 19. st.¹³ Diferenciranje između spola i roda omogućava da teološki afirmiramo i živimo slobodu koju smo dobili od Boga. Temelj suvremene teološke antropologije trebaju biti nov egzegetski rad na biblijskom opisu stvaranja svijeta i teološko istraživanje u hermeneutici teologije oslobođenja. Rod je u hermeneutici bez sumnje oslobodilački moment i omogućava radikalnu kritiku rodne diferencijacije u tradiciji (Regina Ammicht Quinn).¹⁴

Prema Eckholt, Post 1, 27 treba tumačiti kao opis stvaranja čovjeka u pluralu (muško i žensko), kao opis stvaranja prije grijeha. Čovjek je stvoren da u slobodi postaje čovjekom (*Mensch werden*), muškarcem/ženom, a ne kao u tradiciji da živi u polaritetu i neprijateljstvu između muža i žene. Izlagačica se poziva, osim na Reginu Ammicht Quinn, i na Saskiu Wendel koje kritički preispituju normativnost u teologiji jer smatraju da treba sagledati utjelovljenu egzistenciju u svim raznolikostima. Odlučujuća je pluralnost životnih realizacija te autorice ohrabruju na kretanje na periferije, a smatraju opasnim kada tradicija prisiljava i ograničava slobodu koja je u službi života. Sloboda traži da se izdrže razlike i produktivno mijenja zatečeni polaritet dvaju rodova da bi se na nov način promišljale rodne razlike.

Stephan Goertz i Marianne Heimbach-Steins o temi razumijevanje roda od kongruencije do kontingentnog ponudili su tumačenje prema kojem su etičnost i rod kolektivna očekivanja u osobnom ostvarenju. Stvarnost treba pojmiti kao proces tumačenja, a rodni poredak kao ukazivanje na to koje mjesto društvo zadaje pojedinki (*Platz anweisen*). Rod treba tumačiti pod vidikom problema pravednosti, zaštite slabijih i autonomije/slobode te su ključni pojmovi za analizu roda autonomija, sloboda i identitet. Heimbach-Steins iz Münstera smatra da treba kritički mijenjati norme pod uvjetima promijenjenog stanja znanja. Rod je veličina koja strukturira društvo (*gendermainstreaming*) i pitanje je

¹² Osim ređenja i trajni lektorat i akolitat su osigurani samo muškarcima (CIC, 230 čl. 1) te se za služenje uz oltar preferiraju dječaci (230, čl. 2), dok se djevičanstvo definira za žene (CIC, 604).

¹³ *Isto*, 1; autorica se poziva na Elisabeth Gössmann, *Naturaliter femina est subiecta viro*, u: Renate Jost, Ursula Kubera (ur.), *Wie Theologen Frauen sehen – von der Macht der Bilder*, Freiburg – Basel – Wien, 1993, 37-56.

¹⁴ Usp. Regina AMMICHT QUINN, *Gefährliches Denken. Gender und Theologie*, *Concilium*, 48 (2012) 362-373.

isključuje li se rodnom sistematizacijom (žena) iz sudjelovanja u jednakoj društvenoj dobiti ili jednakim šansama. Autorica se poziva na papu Franju prema kojem »treba prihvatiti tijelo kako ga je Bog stvorio«, što smatra definicijom rodne pravednosti. Društvene razlike su društveni konstrukti koji faktično osiguravaju moć. Stoga treba prikazati odnose moći između muškarca i žene.

Goertz s Katoličkog teološkog fakulteta u Mainzu izložio je svoje gledanje transseksualnosti uz početnu primjedbu da je teologija tijela pape Ivana Pavla II. zapravo teologija heteroseksualnoga tijela. Transseksualnost je problem inkongruencije između identiteta u kojem je osoba rođena i rodnog identiteta. Goertz zaključuje da ne postoji prirodno definirana kongruencija između spola, roda i identiteta. Ako postoji kao mogućnost individualna priroda nije samovoljna (*willkürlich*), nego u dinamici ljudskih prava osoba ima slobodu biti u svojoj kongruenciji i doživjeti se u svojoj prirodi. Heteronomnost je etička konstrukcija i zapravo je rodna ideologija tamo gdje se kao jedino prirodno stanje nameće ili se traži sigurnost u navodnoj izvjesnosti identiteta. Izlagač kritiku diskriminacije utemeljuje na dokumentu *Gaudim et spes*. Neutemeljeno je pozivanje na Bibliju u diskriminaciji homoseksualaca jer ona ne poznaje homoseksualnost nego silovanje muškarca od strane drugog muškarca. Antigender pronositelji ne prihvaćaju manjine, nova politička desnica ideologizira rodno pitanje i veže antigender i nacionalizam. Tako Goertz kao primjer navodi *Opus Dei* koji brani ideološke matrice antigender radi obrane interesa, privredne moći, novca. Kao političko-kulturni kompleks problema autor prepoznaje strah od otuđenja (*Befremdungsangst*): strah da će drugih biti mnogo, a nas da će nestati. U tom strahu je rod učinkovito strašilo. Crkva može preuzeti funkciju orijentacije samo kada ozbiljno shvati iskustvo ljudi i mjesta prijeloma (*Einbruchstelle*) prepozna kao priliku za transformaciju u pastoralnom aspektu teme. Ona može tada imati ulogu u procesu posredovanja između nauka i konkretnih ljudi (usp. *Amoris laetitia*).¹⁵

Svako navedeno izlaganje bilo je popraćeno živom raspravom u plenumu (mikrofon se prenosio od ruke do ruke). Sudionici su također navečer u malim skupinama razlagali teme koje su ih okupirale tijekom dana. Mnogo je bilo kritičkih tonova glede mjesta žene u Katoličkoj crkvi. Osjećao se i umor, te pomalo i nevjerica s obzirom na to hoće li se u doglednoj budućnosti nešto izmijeniti. Sam simpozij nije imao ambiciju razviti praktične strategije borbe protiv diskriminacije, nego ukazati na relevantne teorijske smjerove razvoja diskusije.

Neke zaključne misli

- Konstatirano je da smo u dva različita vremena: jedno je vrijeme iz konteksta kojeg se i dalje kruto istražuje učenje Crkve, a drugo vrijeme nosi nov način razmišljanja rodnog istraživanja. Treba uspostavljati mostove razumijevanja između ta dva svijeta.

¹⁵ Na pitanje iz publike: »Ne bi li Katolička crkva trebala ići protiv struje, a ne u smjeru promjena rodni konstelacija?«, Goertz je odgovori da treba ići protiv struje, ali treba i paziti protiv koje struje ide, protiv demokracije ili se opire nacionalizmu.

- Temeljni problem Katoličke crkve je odnos prema seksualnosti. Za sada jednu seksualnost smatra normalnom i ne osporava je, a druge trebaju biti privatne i ne smiju se javno deklarirati.
- Rod nije samo ženska tema i kritički treba preispitati rodnu diskusiju koja je antropocentrična – odražava dualizam prema prirodi.
- Tradiciju valja tumačiti povijesno, pod vidikom znakova vremena, a postojeći prostor slobode nije beskonačan, ovisi o životnom stanju, okolnostima.
- Pitanje roda neodvojivo je od pitanja pravednosti. Biologizam i obrana asimetričnih privilegija služe obrani privilegija i svoje moći.
- Reforma Drugog vatikanskog sabora obvezuje na poštovanje ljudskih prava: uočava se problem porasta nasilja prema homoseksualnim osobama i problem poljuljanog identiteta muškaraca.¹⁶
- Potrebno je proučavati pojam *rod*. Papa o tomu piše u *Amoris laetitia*, ali pojam nedostaje.

Simpozij su organizirale katoličke organizacije. Taj »čisti« kontekst sličan je, primjerice, hrvatskom kontekstu Teološko-pastoralnog tjedna koji se jednom godišnje održava krajem siječnja u Zagrebu, no dok se na TPT-u o sebi govori kao o kršćanima i Crkvi (kao da drugih crkava i kršćana nema), ovdje je jezik precizan, riječ je o katolicima i Katoličkoj crkvi. Druga velika razlika je u tome što se proučavanje roda ne kriminalizira. Jednako tako se govori o teologiji oslobođenja, neopterećeno antikomunističkim kompleksom.

Na simpoziju su bile prisutne LGBT filozofkinje, ekskomunicirane svećenice kao i biskupi i svećenici odgovorni za pastoral žena te isto tako konzervativni svećenici. Ova mješavina različitih svjetonazora, prednost je jer ima kapacitet za traženje povezanosti između postojećih teoloških antropologija i novih rodnih teorija, umjesto da se odvoje od spolne i rodne određenosti kršćanskih svjetonazora kao što je slučaj u Hrvatskoj gdje se rodnom smiju baviti samo znanstvenice sekularnog, dakle necrkvenog ili anticrkvenog usmjerenja. Konačno, dvadesetak profesorica teologije, filozofije i prirodnih znanosti, koje su sazvale simpozij, bile su svjesne da je riječ o »opasnoj« tematici i zato su nazvale simpozij »hrabrom konferencijom«. Ipak one tu temu nisu zaobišle nego su se suočile s problemom. U tome nisu bile osamljene jer su ih podržali prisutni svećenici i biskupi, kao i kolege teolozi. Zajedno su bili svjesni da samo suočavanje s problemom roda može u javnosti graditi relevantnost teologije i evanđelja kao njenog središta u traženju odgovora na pitanja roda. U Hrvatskoj, čini se, mislimo da ćemo šutnjom ili zabranama postići tu relevantnost. Nije potrebno mnogo mudrosti da se zaključi koja će od te dvije strategije vjerojatnije uroditi željenim rezultatom.

¹⁶ Muškarci nesigurni u svojoj muškosti brže nasrcu na *gay* homoseksualce, što se uspoređuje i s vremenom nacizma u kojem je progon homoseksualaca bio puno opasniji za muškarce nego za žene lezbijke.